

СРБИСТИКА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК КРОЗ ИСТОРИЈУ И ДАНАС¹

0. Национална филологија код свих народа и свих филолога у свијету подразумијева систем знања и духовних и културних вриједности националном језику, о националној књижевности, историји, етнологији и антропологији, јаку националну свијест и утемељење у националној традицији.

Срби су крајем осамнаестог и у првој половини деветнаестог вијека почели, као и други европски народи, да изграђују своју националну филологију па се може рећи да је српска национална филологија – *србистика* и настала у оквиру свесловенске филологије – *славистике*. Али, након смрти Вука Ст. Караџића, који је србистику научно утемељио, србистика се почела лагано губити, а затим и потпуно нестајати у вртлогу тзв. југословенских идеја и антисрпске дјелатности, да би се идеја о неопходности њене обнове јавила тек у задњим годинама двадесетог вијека након распада СФРЈ.

Посао обнове србистике не иде и неће лако ићи јер је данас, нажалост, мали број национално свјесних и научно одговорних Срба и ниједна национална институција која има снаге да се ослободи туђих схватања, разних предрасуда и лажних вриједности.

Наш циљ није анализа узрока српског потонућа, нити презентација националног програма духовне обнове, него се циљ овог излагања може свести на жељу да се у кратким освртима подсети који пут су прошли србистика и српски језик и на које темеље се они могу ослонити.

Због тога се на самом почетку мора нагласити да се историјски развој србистике мора пратити на више праваца, а то су књижевност и њена историја, рјечници, граматике и правописи српског језика и однос српских културних институција према српском језику.

О свим овим, а и другим отвореним питањима у двадесетом вијеку се потпуно ћутало. Ћутало се из различитих разлога. Анализа тих разлога тражила би детаљну и широку расправу и сагледавање комплексног социокултурног, етнополитичког и социolingвистичког контекста. Надамо се да ће неко од младих српских филолога урадити докторску тезу која ће дати кључне одговоре и објелоданити тајне које се још брижљиво крију из ових или оних разлога.

За сада се морамо задовољити одговорима до којих су у задњој деценији двадесетог вијека дошли национално свјесни и стручно одговорнисрпски филолози Радмило Маројевић, Петар Милосављевић и Милош Ковачевић у својим књигама које након више од једног вијека дубоко заоравају бразду србистике на њеном старом и заборављеном путу. Њихове књиге *Ђурилица на раскрићу векова*,

¹ Рад је као ауторизовано предавање наставницима српског језика у РС објављен у часопису НАСТАВА бр. 2/2003.

Српски језик данас, Систем српке књижевности, Српски филолошки програм и У одбрану језика српског – и даље су покренуле низ стручних питања идале велики број научно утемељених одговора.

О тим питањима и одговорима, о истинама, заблудама и преварама у двадесетом вијеку нико није хтио или није смио говорити. Једино је о њима, с времена на вријеме, говорила српка интелектуална емиграција у књигама попут оних Лазе М. Костића *Крађа српског језика* и *Насилно присвајање дубровачке културе*.

Овдје морамо додати и то да се с нестрпљењем очекује излазак из штампе књигњ Петра Милосављевића *Увод у србистику*.

1. Да би се дао ваљан одговор на било које од постављених питања прво се мора дефинисати српски језички и етнички идентитет. На та питања као најважнија, то с правом истиче Петар Милосављевић, указао је Хумболт у студији УВОД У ДЈЕЛО О КАВИ ЈЕЗИКУ скрећући пажњу на то да је језик дух народа, прецизније његов језик је његов дух, а његов дух је његов језик.

Да је језик исто што и народ и да је та свијест положена у темељ србистике као националне филологије лако се види из *Житија Светог Симеуна* које је сачинио Свети Сава, а гдје стоји „*И тако многи језици дођоше да му се поклоне и да га са великом почашћу опоју. Прво су појали Грци, потом Иверци, затим руси, послѣје Руса Бугари, потом опет ми, његово стадо сакупљено*“.

Да је ријеч језик у српској културној историји, опет подсјећа Милосављевић, увијек значила и народ говори се у додатку родослову уз Пајсијев текст о цару Ликинију. Тај запис из седамнаестог вијека почиње ријечима „Још по изделенију језик“, а о том феномену говори и Никита Толстој у књизи *Језик словенске културе*.

„На основу ових, а и других чињеница, да се закључити“ вели Милосављевић „да су Пољаци они који говоре (и чији су преци говорили) пољским језиком, Словаци су они који говоре словачким, Мађари мађарским, Холанђани холандским (.....), Португалци су они који говоре португалским, а бразилци су становници Бразила који говоре португалски, али чији преци нису морали говорити португалски (...), Аустријанци су по језику и култури Немци, а Швајцарци су језиком и културом везани за три своје матичне нације: Французе, Италијане и Немце. Језички идентитет је увек примарнији од идентитета који се стиче на основу државе или вере. Још доситеј обрадовић је у *Писму Харалампџију* упозоравао да се закон и вера могу променити, а род и језик никада.“(П. Милосављевић, 2000.)

Да би се одредио српски језички и етнички идентитет, осим ових чињеница, морају се уважити и ставови најугледнијих слависта у деветнаестом вијеку. Тако Копитар у својој Карантанској теорији сматра да на Балкану постоје само словеначки, српски и бугарски језик, а Шафарик сматра да поред словеначког, српског и бугарског постоји и хрватски (кајкавски) језик, док је Миклошић увијек тврдио да је прави хрватски само чакавски. Ово Миклошићево мишљење је

заступао и Милан Решетар, а нико од европских слависта није доводио у питање став да је штокавско нарјечје исто што и српски језик. Тај став заступа и Вук. Ст. Катаџић у тексту *Срби сви и свуда*, а чак га не доводи у питање ни Људевит Гај у тексту *Чије је коло*.

Из овога, а стим се ево слажу и сви стари слависти (Добровски, Миклошић, Копитар, Шафарик, Сипријан Робер, Ами Буе и други) произилази да су Срби онај народ који говори српским штокавским језиком, а чији су преци тим језиком говорили. А шта је српски језик то је одавно свима билојасно. То су сви, ама баш сви штокавски говори. Срба нештокаваца никада није било. Остало су све само политичке амбиције и жеља да се овлада и простором, и религијским убјеђењима, и народом.

2. Српска књижевност и њена историја се лако могу пратити од првих писаних докумената из раног средњег вијека до данас. Српском књижевном историјом, њеним садржајем, стилским и жанровским периодима бавили су се многи српски и страни филолози. О српским историјама књижевности и њеним ауторима се у бившој Југославији није смјело говорити, а када је покојни професор Драгољуб Павловић у литературу за историју књижевности 1967. године уврстио и књигу Павла Поповића ПРЕГЛЕД СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ засједао је ЦК СКЈ и оцијенио тај чин као непријатељски акт. Дакле, студенти који су студирали историју југословенске књижевности о историји српске књижевности нису смјели знати готово ништа. А о историји српске књижевности су писали: Павел Јозеф Шафарик, *Geschichte der Serbischen Literatur* 1865, Шафарик, Историја илирске књижевности (глагољска књижевност), Александар Пипин, Преглед историје српске књижевности, 1865, Јован Суботић, Неке черте из повеснице српског књижества, 1847, Јован Ристић, Новија књижевност код Срба, 1852, Стојан Новаковић, Историја српске књижевности, 1871, дум Иван Стојановић, Дубровачка књижевност, 1900, Тихомир Остојић, Историја српске књижевности, 1923, Андра Гавриловић, Историја српске и хрватске књижевности, 1927, Јован Грчић, Историја српске књижевности, 1903, Павле Поповић, Преглед српске књижевности, 1909. и Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, 1914. године.

Од свих наведених историја књижевности задржала се у употреби само Скерлићева и то не зато што је најбоља, јер то сигурно није, него зато што је била југословенски оријентисана.

Од новијих историја српске књижевности које су углавном југословенски оријентисане најзначајније су: Милан Кашанин, Српска књижевност у средњем веку, Димитрије Богдановић, Историја старе српске књижевности, Павићева Историја српске књижевности барокног доба и Историја српске књижевности класицизма и предромантизма, као и Палавестрине Историја модерне српске књижевности и Послератна српска књижевност, те и књиге Јована Деретића, Историја српске књижевности, Пут српске књижевности и Поетика српске књижевности.

Скоро све новије историје српске књижевности имају снажну анационалну ноту и скоро редовно прескачу или боље рећи одричу се српске књижевности средњег доба, а то је Дубровачка књижевност. (Опширније у Милосављевић, 2000.)

Једини цјеловит пројекат историје српске књижевности у задњих осам деценија понудио је Петар Милосављевић у књизи *Систем српске књижевности*, која српску књижевну историју тумачи научно одговорно и у духу националне филологије - србистике. То није чудо када се зна да је Милосављевић био један од ријетких српских филолога који је покренуо обнову србистике, прво кроз документе *Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборност, Платформа Покрета за обнову србистике*, покретањем часописа *Србистика / Serbica* и низом других књига и студија.

Уколико се данас ми не окренемо себи и не реализујемо Милосављевићеве књижевноисторијске пројекте (види СИСТЕМ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ) тешко да ћемо успјети на одговоран начин подићи један од главних стубова србистике, а то је историја српске књижевности.

3. Сљедећи битан стуб србистикесу рјечници српског језика. Тај стуб је, иако изузетно снажан, у задњих педесет година захваљујући само Србима изузетно оболио, а сви они који би жељели да га виде у пуном сјају онемогућени су, јер САНУ није спремна да стане иза пројекта његове обнове. Али о томе нешто касније.

О рјечницима српског језика детаљније је писао Петар Милосављевић у књизи *Српски филолошки програм*. У најзначајније рјечнике српског језика се убрајају: *Бартол Кашић, Илирско-италијански рјечник 1599.*; *Јаков Микеља, Благо језика словинскога или словник, Лорето, 1649.*; *Дела Бела, Рјечник италијанско – латинско – илирски, Венеција, 1728.*; *Иван Марија Матијашевић и Јован Софроније Младеновић, Италијанско – руско – српски рјечник, Библиотека самостана Мала браћа, Дубровник, 1751.*; (Теодор Авромовић) *Немецкий и сербский словарь, Беч, 1790.*; *Јосо Волтићи, Ричословник илирскога и немцекога језика, Беч, 1802.*; *Јоаким Стули (Стулић) Дубровчанин, Рјечосложје илирско – италијанско – латинско (180 000 ријечи, српска штокавска ијекавица), Дубровник, 1801. – 1810.*; *Вук Ст.караџић, Српски рјечник, Беч, 1818. и 1852.*; *Ђуро Даничић, Рјечник старина српских, 1863/64.*; *Франц Миклошић, Краткиѝ словарь шести словѝнских ѝзиковѝ, Петроград, 1885.г.* Овдје је значајно напоменути и да је у издању ЈАЗУ под уредништвом Ђура Даничића почео да излази и *Рјечник хрватскога или српскога језика* (до сада изашло преко четердесет томова).

Осјетивши опасност од политичких ризика и све јачих насртаја на српски језик Стојан Новаковић 1887. године покреће идеју о изради *Рјечника српског књижевног и народног језика*. Прва свеска је изашла 1944. године у издању Српске краљевске академије, а 1953. под ирационалним околностима и уз Белићеву сагласност овај рјечник је преименован у *Рјечник српско-хрватског књижевног и народног језика*.

Ако се, на неки начин, Белићев гест и може правдати комунистичким притисцима и логиком *што слабија Србија, то јача Југославија* онда се не може ничим правдати што петнаести том овог рјечника носи наслов *с р п с к о х р в а т с к и*, а појавио се 1996. године.

У недавном разговору, који сам водио са најодговорнијим људима на Институту за српски језик САНУ, сазнао сам да се и најновији шеснаести том овог рјечника „окитио“ називом „српскохрватски“. На питање: Зашто?, одговорено ми је да је све било спремно да се на насловну страну врати назив *с р п с к и*, али да САНУ, као издавач, то није дозволила ио да су руководиоци Института добили озбиљне „националистичке пацке“ због тога приједлога.

Овдје се поставља озбиљно питање. Чија је САНУ? Да ли су *стари академици* још у свијету *антисрпског интернационализма?*, као и питање: Ко је на руководно мјесто у Матици српској довео Божидара Ковачека, који је први њен предсједник, а да није Србин?

Још једном се потврђује теза Петра Милосављевића да су код Срба националне институције најслабија тачка.

4. Српски правописи и граматике су, исто тако, важан стуб србистике. Граматике српског језика имају нешто дужу историју од правописа. Најзначајније граматике српског језика су: Бартол Кашић, Граматика илирског језика, 1604. године за коју Ватрослав Јагић каже у својим универзитетским предавањима из 1884/85. да је граматика српског народног језика; Францискус Марија Апендини, Граматика илирског језика, Дубровник, 1808.; Матија Антун Рељковић, Нова словинска и немечка граматика, Загреб, 1867.; Вук Ст. Карацић, Писменица српскога језика, Беч, 1814.; Павле Соларић, Вход ка писменици и језикознанију, ЛМС, 1831.; Милован Видаковић, Граматика србска, Пешта, 1838.; Јован Суботић, Србска граматика, 1847. године, (рукопис објављен 1902. у књизи Др Јован Суботић, Аутобиографија); Ђуро Даничић, Мала српска граматика, Беч, 1850.; Перо Будмани, Gramatica della lingua serbo-croata (ilirica), Беч, 1867.; Ђуро Даничић, Српска синтакса, Београд, 1858.; Стојан Новаковић, Српска граматика, Београд, 1894.; Томо Маретић, Граматика и стилистика хрватскога или српског језика, Загреб, 1899. године.

У двадесетом вијеку објављено је више граматика српског језика, али ниједна под именом *Српска граматика*. Једини изузетак је самостално издање уџбеника за средње школе који је намјенски сачинио Радоје Симић, под именом *Српска граматика*, Београд, 1996/97. године. Ова књига је алтернативни уџбеник и по важећим прописима министарства просвјете није обавезан.

Ми овдје, а и иначе, све граматике које уређују штокавске говоре **сматрамо граматикама српскога језика**.

Што се правописа тиче, њих је било много мање него граматика. Осим Вуковог правописа садржаног у Предговору Граматици из 1818. године поменућемо и: Иван ББроз, Хрватски правопис (урађен на материјалу из Вукових књига), Загреб, 1892. године; др Драгутин Боранић, Правопис хрватског или

српског језика, Загреб, 1923. године; Александар Белић, Правопис српскохрватског језика, Београд, 1923. године и Правопис српскохрватског језика МС/МХ, 1960. године.

Крај двадесетог вијека, бар штосе правописа тиче, дочекали смо у пштрим полемикама које су почеле забраном теоријске расправе под насловом *Српскохрватски правопис*, Радоја Симића 1986. године. Књига се ипак под истим насловом појавила 1991. године у Београду. Расправе су дошле до усијања након што се прво појавио *Правопис српскога језика* 1993. године (популарни београдско – никшићки), а затим *Правопис српског језика МС*, 1994. године са ознаком на корицама 1993. година. Овдје треба споменути и *Правопис српског језика – приручник за школе* Милорада Дешића и *Правописни приручник српског књижевнога језика* чији је редактор Радоје Симић, а који је припремила Правописна комисија именована на једној од ортографских конференција.

Стручно рјешење није нађено, него је пресудила држава и наметнула врло лош М а т и ч и н правопис као важећи. То је сигурно најлошије рјешење, јер стручна питања, ипак, треба да рјешавају лингвисти, а не држава декретом.

5. Српски књижевни језик и његов развој су у србистици сигурно једно од најслабије дефинисаних мјеста, бар што се српских филолога тиче. Тим проблемом су се до сада детаљније бавили једино Радмило Маројевић и Милош Ковачевић. Но, ни они се за тај проблем не би тако искрено интересовали да се није развила полемика и око питања шта је то српски књижевни језик након распада СФРЈ, и око неодговорног односа неких српских филолога према проблему српског књижевног језика. Ту полемику је у доброј мјери покренуо баш Радмило Маројевић књигом *Ћирилица на раскрићу векова*, Горњи Милановац, 1990. која је била први адекватан одговор творцима кроатоцентризма у лингвистици и творцима тзв. „католичке лингвистика“.

Ово питање је солидно издискутовано и свима, који поштују научне чињенице, је јасно да је *српски књижевни језик све што је штокавица, а да је језик етничких Хрвата, прије свега, чакавски и у смислу њихове културне традиције онда и кајкавски*.

Штосе српског књижевног језика тиче, ми ћемо овдје укратко размотрити Маројевићеву студију *Српски језик и славистика* објављену у часопису *Србистика / Serbica* и у Маројевићевој књизи *Српски језик данас*, Београд, 2000. године.

У одјелку 3. ове студије под насловом *Књижевни језици српске културе* детаљно се разматра ово питање. У класификацији књижевних језика којим су се Срби служили током своје културне историје Маројевић издваја: старословенски књижевни језик, латински језик као језик српске културе, српско – ћирилички књижевни језик раног средњег вијека, српско-латинички књижевни језик позног средњег вијека, арапски језик као књижевни језик српске културе, руски језик као књижевни језик српске културе, словеносрпски књижевни језик и савремени српски књижевни језик.

Аутор у даљој расправи детаљно образлаже историјске типове српских књижевних језика, да би у посљедњем поглављу *Српски језик у породици словенских језика* дефинисао статус савременог српског књижевног, па и народног језика.

Српски језик је онај језик који има:

1. вокалски систем са шест фонема (у, о, а, е, и, ие). Фонема „ие“ је дифтоншког карактера (цвијет, ријека);
Српски језик има слоготворно „р“ за разлику од неслоготворног;
2. консонантски систем српског језика препознатљив је по фонемама /ћ/ и /ħ/, српским рефлексима јотовања сугласника Т и Д (прасловенско *тј и *дј > тш и дж > ћ и ђ);
Овдје је битно напоменути и специфично српску консонантско-вокалску алтернацију насталу преласко Л у О;
3. Код бројева српски језик има ограничену множину или плурал.
4. Српски језик је у погледу рода архаичан. Чува категорију рода у множини и у оквиру *pluralia tantuma*;
5. Српски језик има развијену и категорију падежа, добро чува вокатив.
6. Српски језик је развио категорију бића (живо, неживо);
7. Српски језик чува прасловенску категорију придјевског вида (плав / плави);
8. Српски језик има развијен систем прошлих времена ;
9. У српском језику је карактеристична синонимија инфинитива и конструкције да + презент;
10. У српском језику су развијени присвојни придјеви;
11. У српском језику бројеви од пет па надаље изгубили су деклинацију, а код бројева (два, три и четири) је и даље губе.

6. Српски језик и књижевност и србистика као национална филологија су данас у незавидном положају. Они су препуштени стручно и национално одговорним или неодговорним појединцима. Институције српског народа САНУ и МС су кад је у питању српски језик и србистика, исувише незаинтересоване за научну истину и националне интересе. Зато се и могло десити да на чело МС, први пут у њеној историји, дође човјек који није Србин, као и да се у оквиру САНУ за новог предсједника и онако расклиманог *Одбора за стандардизацију српског језика* најозбиљније планира Иван Клајн, Јевреј, талијаниста, а не Србин који се бави србистиком, па макар било ко то био.

Управо због тога, или и због тога, српски језик и данас разара ко како хоће и присваја његове дијелове како му се свиди. Због тога, или и због тога у једном усбенику из Федерације БиХ пише да се српски језик развио из тзв. „босанског језика“.

А наше институције ћите док Дрина и даље тече. Стара арапска пословица би рекла *Пси лају, а каравани пролазе*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Петар Милосављевић, Српски филолошки програм, Београд, 2000.
2. Петар Милосављевић, Срби и њихов језик, Приштина, 1997.
3. Лазо М. Костић, Крађа српског језика, Нови Сад, 1999.
4. Лазо М. Костић, Насилно присвајање дубровачке културе, Нови Сад, 2000.
5. Лазо М. Костић, Ћирилица и српство, Сабрана дјела, Београд, 2000.
6. Радмило Маројевић, Ћирилица на раскршћу векова, Горњи Милановац, 1990.
7. Радмило Маројевић, Српски језик данас, Београд, 2000.
8. Милош Ковачевић, У одбрану језика српскога – и даље, Београд, 1999.
9. Слово о српском језика, Београд, 1998.

